

TIP EVRİMİ İÇİNDE İBNI SİNA

Dr. Yaman ÖRS

UNESCO'nun yayınladığı derginin belki her sayısının belli bir konuya, bu arada zaman zaman geçmişin büyük adlarından birinin incelenmesine ayrıldığını görüyoruz. Bir süre önce böyle bir sayı İslam düşünürü, bilimcisi, ozanı El-Biruni'nin (973- 1051) yaşamına ve çalışmalarına ayrılmıştı. Geçmişin ad yapmış kişilerini değişik ulusların ya da ülkelerin kendilerinden biri olarak görme eğilimleri de sık karşılaştığımız bir davranıştır. Bunun El-Biruni için de böyle olduğunu, çeşitli ülkelerin (1973 yılında) bastırdıkları anma pullarından anlıyoruz. UNESCO'nun dergisinde Afganistan, İran, Pakistan, Sovyetler Birliği, Suriye ve Türkiye'de basılan pulları tanıtan resmin altında ise, "...ancak onun evrensel bir bilgin olarak bütün uluslara ve bütün çağlara ait olduğu" yazılmıştır.

Geçmişin yine böyle paylaşılabilen (ya da paylaşılan) büyük adlarından biri de İbni Sina'dır (980-1037). O da El-Biruni ve geçmiş çağların öteki büyük yetenekleri gibi, matematikten gökbilime, doğa bilimlerinden tıbbı, felsefeden ozanlığa dek çok değişik alanlarda ürünler vermiştir. İlgiyerinin genişliğinden dolayı İbni Sina Yeniden Doğuşun (Renaissance'ın) önde gelen ustalarına da benzetilmiştir. Ancak hekimliğinin, tıp düşünürlüğü ve yazarlığının önde gelişi onun genellikle ya da en başta tıp evrimi içinde incelenmesinin nedeni olmuştur.

Onun yapıtlarını genellikle Arapça, birkaç küçük kitabını da Farsça yazdığını biliyoruz. Ancak bunun, İbni Sina'nın Türk olmadığı savını desteklediği söylenemez. Bildiğimiz gibi İslam acununda ulusçuluk, dolayısıyla ulusal dil bilinci kural olarak bulunmuyordu, genel bilim ve "düşünce" dili de Arapçaydı; nasıl Latince Avrupa'da yüzlerce yıl çeşitli ulusların bilim ve felsefe dili olmuş, Orta ve Kuzey Avrupa'nın Latin olmayan uluslarından çıkan yazarlar da bu dili kullanmışlarsa. İbni Sina'nın birkaç küçük yapıtları İslam toplumunun yazın dili olan Farsça ile yazması da doğal karşılanmalıdır.

İslam toplumunun tıbbına birçok kaynaktan "Arap tıbbı" adı verildiği görülür. Bu, genel olarak İslam acununun "Arap toplumu" olarak düşünülmesine göre belki daha da sık yapılan bir yanlışlıktır; onun gibi, temelde, bu acunun bilim, düşünce (ve tıp) dilinin Arapça olmasına dayanıyor diye düşünebiliriz.

İbni Sina eski Yunan tıbbının büyük ustası Hipokrat'ın geleneğini sürdüren, hastalarını dikkatle, ayrıntıları değerlendirerek inceleyen iyi bir gözlemci, Yunan-Roma çağının Bergamalı ünlü Galen'inden gelen yöntemleri alıp geliştirmiş bir uygulayıcıdır. Ancak o, hekimlik uygulamasındaki yerinden çok yazarlığıyla bilinir. Zamanının ve kendisinin bütün tıp düşüncesini, bilgisini içine alan beş ciltlik Kanun'u, tıp geçmişinde olasılıkla üzerinde en çok durulmuş, en çok okunmuş kitaptır; tıp evrimi içinde belki en çok baş vurulan öğrenim yapıtı olmuştur. İçindeki her sözcük belli bir anlamda kullanılmış, çok öz bölümlendirmeler yapılmıştır. Verilen ilgi çekici bilgiler arasında İbni Sina bize örneğin göz kaslarını, göz bebeğinin açılıp kapanmasını anlatıyor.

Özellikle kuramsal alanda İslam hekimliği (bilim ve felsefede olduğu gibi) eski Yunan kaynağından ayrı olarak düşünülemez. Nasıl eski Yunan tıbbı kendisinden önce gelişmiş, Mısır, Girit, Mezopotamya toplumlarının tıplarından, belki Hint tıbbından da etkilenecek evrimini göstermişse, İslam hekimliği de eski Yunanlılarından büyük ölçüde etkilenecek gelişmiştir. İslam toplumunda dokuzuncu yüzyıla dek belki tüm Yunanca yapıtlar, Suriye bölgesinde yerleşmiş Hıristiyanların dili olan Süryaniceyle Farsça üzerinden Arapçaya çevrildi. Bütün bu iş yapılırken ilk kaynakların düzensizliğinin, karışıklığının, yer yer anlaşılmazlığının ortadan kaldırılması yolu tutuldu. Yunan tıp bilgisi süzüldü, içinden yararlı olduğu düşünüleni alındı. Ustalarının örneğin insan yapısıyla ilgili birtakım yanlışları çıkarıldı.

Yunan-Roma uygarlığının, İslam toplumunun, Avrupa'nın belli başlı tıp ve bilim merkezleri.

Tüm eski toplumlardaki hekimlik uygulamaları gibi, İslam hekimliği de "deneyci" bir tıp uygulamasına dayanır. Onun eski Yunan tıbbından gelen, çağımızın düşüncesine göre bilimsellik taşımayan kuramı, hastalıkların (nedenlerinin v.b.) açıklanmasından çok belirtilerin yorumlanması yolunda kullanılmıştır. Bitkisel kökenli ilaçlarla tedavi, günümüze göre doğal olarak çok sınırlı bir cerrahi uygulaması, dinlendirme v.b. gibi eski hekimlerin elinde bulunan yollar İslam tıbbi uygulamasının da başlıca iyileştirme araçlarıydı.

İbni Sina'nın Kanun'da hastalıkları yalnız eski kurama göre açıklamadığını görüyoruz. Hipokrat gibi onun da, yiyeceklerle içeceklerin nitelik ve nicelikleri, iklim koşulları v.b. dış doğadaki nedenlere, cinsiyet, bedeni yapan bölümlerin işlevlerinin bozulması gibi kişiye bağlı durumlara bu açıklamada yer verdiğini öğreniyoruz. O, sağlıklı hastalığı kesin bir çizgiyle ayırmamış, Galen'in ileri sürdüğü biçimde, örneğin gözleri iyi görmeyen ama bedeni sağlam olan adamın durumu gibi birçok durumda kişinin hastalıkla sağlık arasında bir yerde bulunabileceğini düşünmüştür. Kişilerin (kalıtımla geçen) özelliklerinin önemine değinen İbni Sina, vurunun ("nabızın") türlerini belirtiyor, çocuklarda kıl kurdunun varlığına değiniyor. Yazar mide ülserini, karaciğer hastalıklarını, sonucuların sarılıkla birlikte oluşunu anlatıyor; bir iyileştirme aracı olarak

kullanılan civanın, buharlaşma yoluyla zehirlenmeye yol açabileceğini söylüyor. Nedenlere yönelik iyileştirmenin yanında, İbni Sina beslenme, uyku düzeni gibi genel sağlık koruma kurallarına, beden alıştırmaları ve oyunlarına önem veriyordu. Yıkınmanın ve ovmanın ("masajın") değerini belirtiyor, yaşlılarla ilgili sağlık öğütleri arasında onların daha çok dinlenmekle birlikte yürümeyi boşlamamalarının, az tuzlu ve özellikle akşamları az yemelerinin gerektiğini söylüyor.

İslam hekimliğinin ilkelerine uygun olarak, İbni Sina yapıtında ruh hastalarına iyi davranılmasını, onların zincire vurulmamasını salık veriyor. Bu uygulama Avrupa'da ancak Fransız devrimiyle birlikte gelişebilmiştir. Yazar ayrıca ruh hastalıklarında görülen beden belirtilerine değiniyor, iyileştirme çabalarında besinlerin düzenlenişinin, beden hareketlerinin, yolculuğun, müzik dinletilmesinin yararlı olacağını belirtiyor.

İbni Sina'nın Kanun'u gerek belli başlı İslam hekimlerince, gerekse daha Orta Çağ Avrupasının birtakım hekimlerince çeşitli yönlerden eleştirilene uğramıştır. Bir kez çok uzundur, içinde gerektiğinden ayrıntılı bilgi vardır. Bunun yanında İbni Sina, adından yine yüzyıllar boyunca söz ettirmiş Galen gibi, söylediklerinden hiç kuşku duymuyor, yazılarında kesin görüşlere yer veriyordu. Yeniden Doğuyla birlikte Galen'e ve

İbni Sina'ya, onların öğretilerine karşı etkili baş kaldırmalar başlamıştı, tıp merkezleri gerçekle bağdaşmayan bir kuramsal temele dayandırılmış geleneksel Yunan - İslam tıbbıyla yeni, doğrudan gözlem ve deneye dayanmaya başlamış, böylece bilimselliğe yönelmiş tıp arasında bocalamışlardır. Geçmişe bağlılığa büyük bir tepkiyle karşı çıkanlar arasında, Galen'in ve İbni Sina'nın kitaplarını topluluk içinde yakanlar oldu. Ancak 17. yüzyılın ortalarında bile Fransa'daki ünlü Montpellier tıp okulunda Kanun'un "ders kitabı" olarak okutulduğunu unutmamalıyız. Daha da ilginç olarak, yüzyılımızın başında, bilimsel tıptaki ilerlemelerin çoktan belli bir düzeye ulaştığı bir zamanda, Brüksel Üniversitesinde İbni Sina ile ilgili (tıp tarihi değil) tıp derslerinin verilebildiğini görüyoruz.

Bilimde şiir biçiminde yazmanın sık görüldüğü İslam toplumunda, Kanun adı verilen, geniş bilgiyi içeren yapıtların yanında, "muciz" denen, öz bilgi veren küçük tıp kitapları da yazılmıştır. İbni Sina'nın böyle bir kitabı da vardır: Öğretici Tıp Şiiri. Bu, onun derslerinde anlattığı tıp, cerrahi bilgisiyse uygulamasını kapsayan bir öğrenci kılavuzudur. Burada o, idrarla dışkıının incelenmesine önem veriyor, genellikle karışık olmayan ifaçların kullanılmasını öğütlüyor, kadın hastalıkları ve doğum alanının önemini belirtiyor, iyicil ve kötücül urları ayırıyor.

İbni Sina hekimlik uygulamasını büyük ölçüde kendi gözlemlerinin, görgüsünün çizdiği yolda yürütmüştür. Ne yazık ki onun gözlemleriyle ilgili kayıtları neredeyse tümüyle ortadan kalkmıştır. Olasılıkla bu yüzden, Kanun'un yüzyıllar süren olumsuz etkilerinden birini kuramın doğrudan araştırmaya göre üstünlüğü düşüncesini aşılması konusunda buluyoruz.

İslam tıbbının ve İbni Sina'nın etkileri İslam egemenliği altında bulunan Sicilya, özellikle de İspanya yoluyla Avrupa'ya ulaşmıştı; buralardan kıtanın öteki merkezlerine yayıldı. Çeşitli akınların Bizans'la Avrupa'nın ilişkisini kesmesine bağlı olarak unutulmuş öteki eski Yunan kaynakları da (örneğin Aristo) bu yollarla Batı'ya girmiştir. 12. yüzyılda İslam tıp yazılarının yerine göre doğrudan, ama daha çok, özellikle Musevi çevircilerin onları Arapçadan Latinceye çevirmeleriyle Batı'da yayıldığını görüyoruz. 13. yüzyılda, o zamanın en önde gelen tıp merkezleri olan İtalya'nın Bolonya ve Fransa'nın yukarıda sözü edilen Montpellier tıp okullarında bu etki doruk noktasına ulaşmıştır; bu iki merkezden Avrupa'nın tüm tıp okullarına geçer.

Ancak zamanla, ilk, Yunanca kaynakların incelenmesi görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasına neden olur. İslam hekimlerinin Yunan kaynak-

larını gerçekte olduklarından değişik biçimde yorumladıkları ileri sürülür ki bu yanlış da değildir. Böylece Avrupa'nın tıp merkezlerinde Yunan ve İslam tıp kaynakları üzerindeki düşünceler yüzünden değişik tutumlar ortaya çıkar. Bütün bunlara karşın Kanun, yukarıda gördüğümüz gibi etkisini çok uzun zaman korur.

İslam tıbbi genellikle layık olarak bilinir. İslam uygarlığının başlangıcına giden bu özelliğiyle o, hastalıkların dinsel-doğüstü nedenlerle, örneğin Tanrı'nın kızması ya da "cinlerin" etkisiyle açıklandığı "ruhani" tıptan ve onun yakarma, muska, büyü gibi iyileştirme yollarından ayrılır. Kuşkusuz bu salt bir layiklik değildir ve öteki büyük toplumlardaki durumla karşılaştırmadan çıkarılan bir sonuçtur. Olayları doğadışı nedenlere değil, doğru olmasalar da doğal diye düşünülen nedenlere dayandırmak tıp (ve genellikle düşünce) evriminde çok önemli bir aşamadır; burada Hipokrat düşüncesinin büyük yeri vardır.

İbni Sina'ya gelince o, eskilerden gelen birtakım inanışlara bağlı kalarak, gök cisimlerinin hastalıkların gidişi ve insanların geleceği üzerinde bulunduğu düşünülen etkilerini tümüyle yadsıyor değildir. Ancak, neredeyse 17. Yüzyılın sonlarına dek bu tür inançları benimseyen filozofların, bilim adamlarının, hekimlerin bulunduğunu unutmamalıyız. Geçmişin öteki yetenekli tıp adamları gibi o da, yanlış kurama bağlı kalmakla birlikte uygulamada kuşkusuz olumlu sonuçlar alabiliyordu; yoksa ne hastaları kendisine baş vuranlar olur, ne de izleyicileri bulunurdu.

KAYNAKLAR :

- . Un esprit universal, Al-burini. *Le Courrier*, 27: (Haz.) 1974.
- Elgood, C. . *A medical history of Persia and the Eastern Caliphate. From the earliest times until the year A.D. 1932.* Cambridge University Press, 1951, s. 203-209.
- Garrison, F.H. . *An introduction to the history of medicine.* 4. B. Filadelfiya, W.B. Saunders, (1929), 1966, s. 7, 129-131.
- Guthrie, D. : *A history of medicine.* Londra, Thomas Nelson and Sons, 1960, s. 91-92, 157.
- Krueger, H.C. : *Avicenna's poem on medicine.* Springfield (Illinois), Charles C. Thomas, 1965, s. 85-87.
- Leclere, L. : *Histoire de la médecine arabe.* C. 1. Paris, Ernest Leroux, 1876, s. 466-75.
- Örs, Y. : *İslam hekimliği, Selçuklu-Osmanlı hekimliği.* Ankara Tıp Fakültesi Mecmuası, 28: 391-406, 1975.